

ФОРМИРАНЕТО НА СТРАТЕГИЙНА КОМПЕТЕНТНОСТ В ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА В I – IV КЛАС КАТО ПРЕДПОСТАВКА ЗА УСПЕШНА СОЦИАЛИЗАЦИЯ

Проф. д.п.н. Нели Иванова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В статията се интерпретира проблемът за формирането на стратегийната компетентност в контекста на обучението по български език и литература, като се поставя акцент върху избора на адекватни комуникативни стратегии в речевото общуване. Изяснява се ролята на учителя като фасилитатор при възприемането и осмислянето на художествена и лингвистична информация. Подчертава се значимостта на формирането на стратегийна компетентност като предпоставка за успешната социализация на учениците в начална училищна възраст.

Ключови думи: стратегийна компетентност; социализация; обучение по български език и литература; начална училищна възраст

Формирането на *стратегийна компетентност* е една от целите на обучението по български език и литература в началния етап на основната образователна степен в контекста на компетентностния подход.

Изясняването на спецификата на процеса на формиране на стратегийна компетентност в обучението по български език и литература обуславя постигането на целите му. Формирането на *стратегийна компетентност* е предпоставка за успешна социализация на учениците в начална училищна възраст.

Според В. Кръстанова: „В ядрото на *комуникативната компетентност* основен механизъм за действие е *стратегийната компетентност*, когато се търси ефективност и резултатност в процеса на речево общуване. Стратегийната компетентност е система от знанията и уменията на учениците за резултатно речево общуване чрез различни комуникативни стратегии. В стратегийната компетентност на ученика се отразява равнището на овладяност на езиковата, социалингвистичната, дискурсна и други компетентности. Стратегийната компетентност изпъл-

нява функцията на метакомпетентност по отношение на останалите компетентности. Различават се няколко вида учебни комуникативни стратегии: *селективна стратегия* (основава се на съзнателния подбор на специфично съдържателно ядро на дискурса, като се търси нова, непозната или необичайна информация); *транспозитивна стратегия* (от лат. транспозиция – разместване, преместване; проявява се в организацията на структурните и съдържателните части на изказването, като на преден план се извеждат по-маловажните признаци и свойства на предметите и явленията); *конверсионна стратегия* (от лат. конверсия – изменение, промяна на функция или условие; преднамерено се променя функцията на изказването, за да се постигне желаната цел в общуването); *субститутивна стратегия* (от лат. субституция – заместване; тя се извършва на различните езикови равнища на дискурса, като се прави замяна на езикови средства); *трансформативна стратегия* (основава се на планиране на система от комуникативни действия, свързана с целенасочена промяна на становище). Съдържателното ядро на стратегийната компетентност включва знания и умения с разнообразна природа, измежду които по-важни са следните. *Знания за:* а) значенията на ситуациите, в които ученикът участва активно, и знания за условията, които „разрешават“ или „ограничават“ рационалната употреба на усвоеното знание; б) основните начини на действие, които се използват от членовете на общността, към която принадлежи ученикът, знания за релевантността на елементите на контекста, разкриващи възможности за прилагане на определени схеми на действие; в) езика и възможностите чрез него да се постигат успешно и резултатно различни цели в социалния свят, знания за механизмите на функциониране на езика и за неговото действие. *Умения за:* а) критическо мислене (за избор на начин за решаване на комуникативен проблем, за подбор на средства сред други възможни за постигане на целта, за оценка на ефективността на предпочетения начин на действие в конкретна ситуация и пр.); б) контролиране и управление на речевото поведение в общуването (за оценяване, за самооценяване и за контролиране на комуникативната дейност в процеса на социално взаимодействие); в) успешно участие в процеса на речево общуване (за преднамерен избор на езикови средства, осигуряващи постигането на желаната цел, за оценка на функциите на езиковите средства в изказването във връзка с очакваното въздействие като краен резултат, за целенасочено конструиране на дискурс и за ефективната му употреба в различни ситуации и пр.).“ (Krastanova 2005, pp. 73 – 82).

Речевото общуване в урока по български език и литература в I – IV клас се отличава с това, че се възприема, осмисля и се интерпретира художествена и лингвистична информация. Успешното включване в речевия акт, в конкретна комуникативна ситуация в урока предполага съзнателен целенасочен избор на езикови средства за осъществяване на желаната цел, за постигане на очакваното въздействие и за ефективно общуване. За да се достигне до резултатно общуване в урока по български език и литература, е необходимо учениците да са усвоили и

необходимите знания – за спецификата на художествената образност, за своеобразието на езиковите понятия и техните категории. Ако се формира стратегийна компетентност, ще се създадат предпоставки за успешна социализация на учениците в начална училищна възраст чрез адекватното им включване в различни комуникативни ситуации, чрез точния подбор на езикови изразни средства според целта на изказването и предаването на определено съобщение в хода на комуникативния акт.

Използването на различни комуникативни стратегии предполага успешното осъществяване на социализацията на децата в начална училищна възраст в условията на културно многообразие на съвременното общество, намиращо израз и в конкретния клас/паралелка. Недостатъчно доброто владение на официалния книжовен български език от деца билингви е своеобразна пречка за формирането на компетентностите в контекста на обучението по български език и литература. От учителя се изисква да работи целенасочено както за езиковото и литературното развитие на тези ученици, така и за овладяването на различни комуникативни стратегии за успешното протичане на общуването в уроците по български език и литература и за социализацията на тези деца.

Според К. Йочева „Съвременното българско училище, особено в началния етап на основната образователна степен, предлага благоприятни възможности за изследване на използваните от учениците комуникативни стратегии, тъй като именно в периода I – IV клас голям брой класове съществуват като хетерогенни в етническо, а оттам и в културно отношение групи“ (Yocheva 2005, p. 119).

Като своеобразна метакомпетентност стратегийната компетентност предполага на основата на усвоените знания и формираните умения в контекста на езиковата, литературната, дискурсната, социолингвистичната, социокултурната компетентност да се използват различни комуникативни стратегии. Формирането на компетентностите в единство и взаимосвързаност е предпоставка за ефективността на обучението по български език и литература в началния етап на основната образователна степен.

Във всяка учебна ситуация от урока по български език и литература в I – IV клас се изисква от ученика да използва различни комуникативни стратегии в зависимост от конкретната комуникативна ситуация и участниците в нея.

Например възприемането и осмислянето на художествен текст в урока по литература предполага овладяването на знания за художествената образност и формирането на умения за откриване своеобразието на езика и стила на автора, на неговото послание към читателя. Интерпретацията на конкретното съдържание на изучаваното литературно произведение изисква използването на комуникативни стратегии и адекватно включване на ученика читател в хода на беседата в урока за възприемане и осмисляне на литературно произведение. Интеракцията в урока по литература в контекста на интерпретацията на художествената образност е предпоставка за осигуряване на необходимите условия за литературното развитие на

учениците и за тяхната социализация. Учителят – като посредник между автора на литературното произведение и учениците читатели – чрез избора на адекватни методически похвати и дискретна намеса, без налагане на готови категорични общения, изводи и нравоучителност, създава необходимите условия за непринудено достигане до възприемане и осмисляне на авторския текст от децата в начална училищна възраст. Преподавателят създава предпоставки за избора на различни комуникативни стратегии (селективни, транспозитивни, трансформативни и др.) от учениците в хода на урока по литература и за адекватното им включване в беседата за интерпретацията на художествените факти – в съответствие с очакваните резултати от обучението и формирането на конкретни умения. Интерпретацията на литературни произведения, в които е застъпена темата за социализацията и ресоциализацията, съдейства не само за формирането на умения за възприемане и осмисляне на художествената образност, но и за социализацията на учениците в начална училищна възраст: от една страна, чрез конкретното съдържание на обсъжданата проблематика, претворена в конкретни художествени образи, а от друга – чрез използването на различни комуникативни стратегии.

Възприемането и осмислянето на лингвистична информация в урока по български език предполага овладяването на знания за езиковите понятия (чрез достъпна за възрастта интерпретация на езиковата информация) и формирането на умения за откриване, разграничаване и правилна употреба на езиковите изразни средства и граматически категории. Овладяването в практически план на абстрактната езикова информация в началния етап на основната образователна степен е предпоставка за възприемането и осмислянето ѝ от учениците. Акцентът в урока по български език се поставя върху формирането на комуникативни стратегии за адекватна употреба на езиковите изразни средства. За да се постигне тази цел на езиковото обучение в начална училищна възраст, е необходимо в урока по български език учителят така да подбере методическия инструментариум, с който си служи, както и конкретните тренировъчни упражнения, че да формира умения за подбора и правилната употреба на езиковите средства. Възприемането и осмислянето на лингвистичната информация е предпоставка за правилния подбор на езикови средства в различни комуникативни ситуации. Увлечението на част от педагозите да изясняват подробно абстрактно теоретичната същност на езиковите понятия обаче, за сметка на подбора на подходящи конкретни тренировъчни упражнения в урока по български език, е в ущърб на формирането на умения у учениците да използват различни комуникативни стратегии. Адекватното включване на учениците в обсъждането на изпълнението на различни задачи в урока по български език предполага формирането на умения за участие в речевите актове чрез използването на различни комуникативни стратегии (селективни, транспозитивни, трансформативни и други стратегии). В съответствие с очакваните резултати от обучението – за овладяването на определени езикови знания и формирането на конкретни умения за употребата на езиковите изразни

средства – се формират умения за използването на комуникативни стратегии в урока по български език.

Репродуцирането на чужд, авторов текст чрез преразказване и създаването на текст в изпълнението на творческа задача в заключителния етап от урока по български език и литература или в специално предназначения за тази цел урок за формиране на комуникативни компетентности предполага формирането на дискурсна компетентност, на комуникативноречева компетентност, на умения за използване на различни комуникативни стратегии. Формирането на умения да преразказваш чужд, авторов текст изисква наличието на определено равнище на формирани умения за възприемането и осмислянето му, за интерпретацията му. Подборът на ключови думи от текста на автора, както и създаването на план, следващ сюжета в произведението, изискват използването на селективни стратегии. Преразказването без предизвикване на извънконтекстови асоциации, спазването на глаголното време предполага приложението на различни комуникативни стратегии, които се овладяват от учениците в контекста на обучението по български език и литература. Създаването на собствен текст в изпълнението на творческа задача изисква спазването на определени критерии в съответствие с вида и типа текст, който ученикът съчинява. Доброто познаване на различните видове и типове текстове, на различните жанрове съчинения, създавани в началния етап на основната образователна степен, е предпоставка за успешното изпълнение на творчески задачи. Но изборът на подходящи комуникативни стратегии (селективни, субститутивни, трансформативни стратегии и пр.) е обусловен от целта на комуникативния акт – създаването на текст в съответствие с предварително зададените критерии.

Процесът на формиране на стратегийна компетентност се осъществява във всяка речева ситуация в урока по български език и литература. Педагогическият такт на учителя предполага адекватна перцепция – дискретна намеса в хода на беседата, за да се коригира изборът на неподходяща на контекста на речевото общуване в урока комуникативна стратегия от ученика.

Формираната в урока по български език и литература стратегийна компетентност е предпоставка за успешното справяне с участието в речевото общуване и в уроците по други учебни предмети. Овладените комуникативни стратегии в уроците по български език и литература, изборът на подходящи езикови средства според целите на изказването и участниците в речевия акт съдействат за социализацията на децата в начална училищна възраст и включването им в различни комуникативни ситуации във и извън училище.

БЕЛЕЖКИ

С благодарност към научния колектив от преподаватели и студенти под научното ръководство на гл. ас. д-р Даниел Полихронов за проведените изследвания по проблемите, интерпретирани в статията, които са финансирани от средствата, отпуснати целево от държавния бюджет на СУ „Св. Климент Охридски“ – за

научни изследвания през 2023 г., по научноизследователски проект на тема „Социализацията и ресоциализацията, отразени в художествената литература“.

ЛИТЕРАТУРА

- ЙОЧЕВА, К., 2005. Специфика на комуникативните стратегии в зависимост от учебния дискурс в началните класове. В: *Комуникативната компетентност в съвременния научен дискурс*, София: Булвест 2000, с. 119.
- КРЪСТАНОВА, В., 2005. Стратегийната компетентност на учениците в обучението по български език. В: *Комуникативната компетентност в съвременния научен дискурс*, София: Булвест 2000, с. 73 – 82.

REFERENCES

- YOCHEVA, K. (2005) Specifika na komunikativnite strategii v zavisimost ot uchebni diskurs v nachalnite klasove. In: *Komunikativnata kompetentnost v savremennia nauchen diskurs*. Sofia: Bulvest 2000, p. 119.
- KRASTANOVA, V. (2005) Strategiinata kompetentnost na uchenicite v obuchenieto po balgarski ezik. In: *Komunikativnata kompetentnost v savremennia nauchen diskurs*. Sofia: Bulvest 2000, pp. 73 – 82.

THE FORMATION OF STRATEGIC COMPETENCE IN 1ST – 4TH GRADE BULGARIAN LANGUAGE AND LITERATURE LEARNING-TEACHING AS A PREREQUISITE FOR SUCCESSFUL SOCIALIZATION

Abstract. The problem of the formation of strategic competence in the context of Bulgarian language and literature learning – teaching is interpreted in the article. The main focus is on the choice of adequate communicative strategies in speech communication. The role of the teacher as a facilitator in the reception and processing of literary and linguistic information is clarified. The importance of the formation of the strategic competence of primary pupils as a prerequisite for their successful socialization is underlined.

Keywords: strategic competence; socialization; Bulgarian language and literature learning-teaching; primary school age

✉ **Prof. Nelly Ivanova, DSc.**
ORCID iD:0000-0003-1961-6131
Sofia University
Sofia, Bulgaria
E-mail: neli_ivanova@abv.bg